

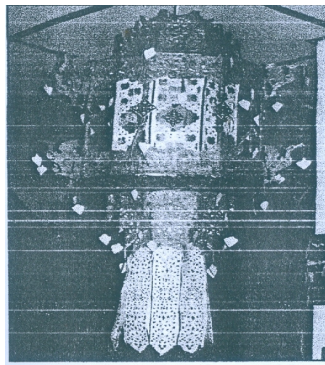
การทำโคม บ้านวังหม้อ

ประวัติความเป็นมาของการทำโคม บ้านวังหม้อ (จากการสัมภาษณ์สละมณฑล ปินตาสี)

“เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยการนำเข้ามาจากประเทศพม่า เมืองมณฑลเย่ มีพ่อค้าคนหนึ่งของหมู่บ้านวังหม้อ ชื่อ พ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี ได้ไปค้าขายระหว่างเมืองเขลางค์นครลำปาง หับประเทศพม่าได้มีความเลื่อมใสและศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงได้นำโคมมาจากประเทศพม่า จำนวน ๒ ลูก ชื่อว่า **โคม ม่านแปดเหลี่ยม** นำมาถวาย ณ วัดพระเจดีย์ขาว (วัดพระธาตุเจดีย์ขาวหลัง) ซึ่งขณะนั้นมีพระครูศีลคันธวงค์ เป็นเจ้าอาวาส ได้รับไว้ประกอบกับพระครูเป็นช่างสล่าทางล้านนา มีใจรักในด้านสถาปัตยกรรมล้านนาอยู่แล้ว จึงได้ศึกษารูปแบบลวดลาย และโครงสร้างของโคม และนำเอาศิลปะแบบล้านนามาผสมผสาน ใช้ระยะเวลา ๒ ปี จึงสำเร็จเป็นโคมลูกแรก อีกหนึ่งลูก แขนงไว้ที่บ้านพ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี ต่อมาได้ทำขึ้นอีกหลายลูก เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในงานประเพณีเดือนยี่เป็งหรือประเพณีลานลอยกระทง ของชาวล้านนา และงานประจำปีของวัดพระธาตุเจดีย์ขาวในเดือน ๙ เหนือ หรือเดือน ๗ ได้ ได้ทำสืบทอดกันมาทุกปี

จนถึงปัจจุบันท่านพระครูศีลคันธวงค์ ได้ถ่ายทอดวิธีให้ลูกศิษย์ ๓ คน คนแรกชื่อพ่อครูทิดมา สิทธิชุม คนที่สองพ่อครูหนานเส้า สุรินทร์ คนสุดท้ายพ่อครูสละสุข ปินตาสี ซึ่งทั้ง ๓ ท่านได้จบขเรียนศึกษาพระธรรมวินัย ณ วันเจดีย์ขาว เป็นลูกศิษย์โดยตรงของพระครูศีลคันธวงค์ ต่อมาได้ทั้ง ๔ ท่าน ได้ลาสิกขาบท ออกมาเป็นฆราวาสทุกปี จะทำโคมถวายที่วัดพระเจดีย์ขาว เป็นพุทธบูชา ทั้ง ๓ พ่อครู ซึ่งต่อมาได้ทั้ง ๓ ท่าน ได้ถ่ายทอดวิชาการทำโคม ให้สละศรีทล ได้ศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ในขณะนั้นมีอายุได้ ๑๐ ปี โดยพ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี ซึ่งมีฐานะเป็นปู่ของสละศรีทล ได้นำไปฝากเรียนกับทั้ง ๓ ท่าน ซึ่งสละศรีทล มีใจรักในงานด้านศิลปวัฒนธรรมล้านนา เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แล้วทั้ง ๓ พ่อครูได้ขึ้นชั้นตั้ง (ยกชั้นครู) และให้คำมั่นว่า “**ขอฮื้อฮู้เจ้าสิบมิด แแบกม งามฮอยดิน คนบ่เก่า**” ซึ่งในคำบถนี้ยกจำฝังใจของสละศรีทลอยู่ตลอดเวลา และอีกบทหนึ่ง พ่อครูสละสุข ปินตาสี (ลุง) ให้ไว้ฮู้คำว่า “**ไม้โกงกอม เพราะคมมีดเหลา คนหาหุเบา จักตายดีตื่น**” จากนั้นได้ขึ้นชั้นตั้งให้กับสละศรีทล ซึ่งสละศรีทลก็ได้สืบทอดเรื่องราว และตำนานเกี่ยวโคม จากนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ท่านเจ้าอาวาสวัดพระเจ้าทันใจ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระครูศีลคันธวงค์ รุ่นเดียวกับพ่อสล่าสุข ปินตาสี ได้ให้ข้อมูลซึ่งมีบางส่วนแตกต่างข้อมูลของสล่ามณฑลไปบ้างดังนี้ เดิมทีการทำโคมนั้นมีรูปแบบง่าย มุ่งเน้นการใช้งานเป็นส่วนใหญ่ เช่น โคมบอก โคมสาย โคมเอิบ เป็นต้น ส่วนที่มาของโคมม่านแปดเหลี่ยม นั้น ได้มาจากที่พ่อสล่าสุขซื้อกลับมาจากประเทศพม่า แล้วนำมาทำเป็นต้นแบบในการทำโคมม่านแปดเหลี่ยม โดยได้มีการประยุกต์นำลายลำปาง เข้าไปประดับตกแต่งให้มีลักษณะสวยงามใกล้เคียงกับที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ประวัติพ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี

พ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี เกิดเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ปีพุทธศักราช ๒๔๔๑ เป็นบุตรของ พ่ออยู่ แสนและแม่อยู่นา ปินตาสี มีพี่น้องร่วมสายเลือดเดียวกัน จำนวน ๔ คน ซึ่งมีพ่อเปีย ปินตาสี เป็นบุตรคนโต, พ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี เป็นบุตรคนสอง และมีน้องอีก ๒ คนคือ แม่ปิ่น วงศ์คำ และพ่อสิงห์แก้ว ปินตาสี ซึ่งในวัยเด็กพ่อเลี้ยงศรีมูล ได้บวชอุปบทตามประเพณีอยู่ที่วัดวังหม้อ จากนั้นหลังจากได้ลาสิกขาบท ได้ออกมาทำอาชีพค้าขาย และเป็นผู้นำทาง (เป็นคนใจเด็ดเดี่ยว ไม่กลัวป่า เขา ลำเนาไพร เป็นคนกว้างขวาง ชอบเรียนรู้ ตั้งแต่ยังเด็ก และในขณะบวชเรียน ได้ออกธุดงค์ และได้เรียนรู้ภาษาของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ) มีเจ้านายฝ่ายเมืองได้ ด้ว่าจ้างให้เป็นผู้นำทาง เนื่องจากพ่อเลี้ยงศรีมูล พูดได้หลายภาษา ทั้งจีน ฮ่อ กระเหรี่ยง เย้า ไทยใหญ่ หัวเมืองต่าง ๆ ทั้งเชียงใหม่ เมืองยอง เมืองหาง และเมืองมณฑลเลย นอกจากนั้นยังได้นำพ่อเลี้ยงโรจน์ วงศ์แก่นจันทร์, และพ่อถาวร คิตติ ซึ่งขณะนั้นยังอยู่ในวัยฉกรรจ์เป็นลูกมือในการเดินทาง และค้าขาย

ค้าฝิ่นกับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ โดยการนำทองแท่ง จากเจ้านายฝ่ายใต้ ไปแลกฝิ่นกับชาวเขา โดยการเดินเท้าไปค้าขายยังถิ่นต่าง ๆ

วัดเจติยขาว ซึ่งในขณะที่พ่อเลี้ยงศรีมูล ประกอบอาชีพค้าขาย ไปยังถิ่นต่าง ๆ นั้นยังเป็นวัดร้าง ที่อยู่กลางทุ่งนาระหว่างบ้านวังหม้อ กับบ้านห้วยทราย เดิมทีเชื่อกันว่าเป็นวัดที่พม่าสร้างเมื่อครั้งสมัยที่ยังปกครองเขลางค์นคร แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นสมัยใด พ.ศ. ใด จากการขุดพบพระเครื่องสมัย อยุธยาไชยที่ฐานองค์พระเจดีย์ เข้าใจว่าสร้างมานานกว่าพันปี เมื่อครั้งสมัยโดยเจ้าพ่อบุญวาทย์ วงศ์มานิต ซึ่งเป็นผู้ครองนครลำปาง องค์สุดท้ายเมื่อปี ๒๔๖๐ ได้มีภิกษุชาวพม่ารูปหนึ่งชื่อ อุชะยนันตาเถระ เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกมาจากเมืองมณฑลเลย ได้นำตำนานของวัดเจติยขาวมาด้วยและได้เล่าให้ชาวพม่าในจังหวัดลำปางได้ฟังและได้พากันทำการบูรณะ โดยมีพระครูศีลคันธวงค์ ซึ่งตอนนั้นจำพรรษาและเป็นรองเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดวังหม้อ ร่วมกับชาวบ้านวังหม้อ เข้าไปร่วมบูรณปฏิสังขรณ์ด้วย ซึ่งหนึ่งในนั้นมีพ่อเลี้ยงศรีมูล ปินตาสี ซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๑๙ ปี ได้ติดตามพระครูศีลคันธวงค์ในการบูรณปฏิสังขรณ์ ซึ่งต่อมาพ่อเลี้ยงศรีมูล ก็ได้ร่วมเป็นศรัทธาของวัดพระเจติยขาวด้วย ต่อมาเมื่อพ่อเลี้ยงศรีมูล ได้เป็นพ่อค้าฝิ่น ได้ติดต่อค้าขายยังเมืองต่าง ๆ เลยไปถึงเมืองมณฑลเลย ได้ไปเห็นโคมไฟ ซึ่งมีลักษณะงดงามและคล้ายกับโคมไฟที่พระภิกษุ

ชาวพม่าได้ถวายเป็นพุทธรูปชา จึงได้นำโคมไฟ จำนวน ๒ ลูก กลับมาเพื่อที่จะถวายเป็นพุทธรูป แก่ พระภิกษุ และวัดพระเจดีย์ขาวต่อไป พ่อเลี้ยงศรีสมถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ศิริรวมอายุได้ ๘๔ ปี

ประวัติพระครูศีลคันธวงศ์

พระครูศีลคันธวงศ์ เดิมชื่อ ล้ว โดยบิดาของท่านตั้งตามชื่อเมืองกุลาที่ไปค้าขาย ซึ่งอยู่ประเทศพม่า ในช่วงที่ท่านเกิด พระครูศีลคันธวงศ์เป็นบุตรของพ่อหยาด แม่เปิง เกิดที่บ้านวังหม้อ ท่านเป็นบุตรคนสุดท้องในบรรดาพี่น้อง ๔ คน มีนิสัยรักและสนใจในงานศิลปะมาตั้งแต่เด็ก ในช่วงที่ท่านบวชเป็นสามเณร ความสนใจในศิลปะของท่านทำให้ท่านชอบไปเป็นลูกมือช่างชาวพม่า ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเจดีย์ขาวซึ่งในขณะนั้นยังเป็นวัดร้างอยู่กลางทุ่งนาระหว่างบ้านวังหม้อ กับบ้านห้วยทราย โดยช่างทำไม้ชาวพม่าที่เป็นลูกจ้างของบริษัทหมั่นทแลย์ (บริษัททำไม้ของอังกฤษ) ต่อมาท่านได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์ จำพรรษาอยู่ที่วัดวังหม้อ ท่านได้นำชาวบ้านเข้าร่วมบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเจดีย์ขาวเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ พระครูศีลคันธวงศ์เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ามีฝีมือทางช่างศิลปะล้านนา ทั้งทางด้านลวดลาย, แฉกหยวก, บันลลาย, ต้องลาย, ตัดลาย, งานทำปราสาท ฯลฯ ซึ่งท่านได้ฝากฝีมือในเชิงช่างไว้กับโบราณสถาน และโบราณวัตถุต่าง ๆ ในวัดพระเจดีย์ขาว ทั้งความรู้และปรัชญา คติธรรมต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้และสั่งสมจากประสบการณ์ได้ถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์และชาวบ้าน เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวบ้านและบุคคลทั่วไป อาทิเช่น การตัดลายกระดาด การตัดดอก ทั้งที่เป็นลายมงคล และลายอวมงคล การทำโคม งานพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งท่านมีลูกศิษย์ที่เรียนรู้และรับวิชาจากท่านอยู่ ๓ คน มีพ่อทิดมา สิทธิชุม , พ่อหนานเส้า สุรินทร์ , พ่อสลาสุข ปินตาลี

ความหมายของโคม (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒)

โคม หมายถึง ตะเกียงหรือสิ่งประดิษฐ์สำหรับจุดไฟให้แสงสว่าง ซึ่งชาวล้านนาโบราณจะมีโคมใช้ไม่แพร่หลาย คงจะมีแต่ในราชสำนัก ในวัดและในบ้านของผู้มีอันจะกินเท่านั้น เพราะน้ำมันเชื้อเพลิงเป็นสิ่งที่หาได้ยาก ชาวบ้านทั่วไปจะไขก้อไฟด้วยฟืนท่อนโต ๆ เพื่อให้แสงสว่างในเรือน และใช้ขี้ยา หรือชันผสมเศษไม้ผุห่อด้วยด้วยใบตองมัดเปละทำเป็นท่อนจุดไฟไว้ในที่ซึ่งไม่อาจก่อกองไฟได้ เมื่อเดินทางเวลากลางคืนจะใช้ไม้แคร่คือไม้ไผ่ทาบแล้วมัดรวบเป็นเปละ ๆ จุดไฟ ซึ่งทั้งขี้ยาและไม้แคร่นั้นจะต้องมีการเชื้อไฟเป็นระยะ ๆ ให้ไฟลุกอยู่เสมอ

ปรากฏคำว่าโคม ในฐานะของตะเกียงในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำอันมีร่องรอยอยู่ที่แม่น้ำโขง ตรงกันข้ามกับปากน้ำแม่กก อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีเรื่องเล่าว่า ในครั้งที่ล่อยแพสุวรรณมุกทวารราชกุมารซึ่งถูกใส่ความว่าอูบาทว์ เพราะประสูติออกจากปากของนางอุรสาราชเทวีนั้น เมื่อไอยะมหาอุปราชทราบข่าว จึง “...ให้ตั้งการบวงสรวงนาคา ปักเสา ประทีปโคมทอง บูชาทุกท่าน้ำ...” เพียงแต่ในตำนานไม่ได้บอกลักษณะของโคมหรือเชื้อเพลิงที่ใช้ได้ด้วย

ในอีกความหมายหนึ่งได้กล่าวถึง **โคม** ว่าเป็นเครื่องกำบังไฟไม่ให้ดับเมื่อถูกลมพัด ภายในจุดเทียนหรือผางประทีป (ผางประทีป เป็นภาชนะดินเผาคล้ายถ้วยเล็ก ๆ ใช้น้ำมันสัตว์ เช่น ขี้ผึ้งหรือน้ำมันพืชเป็นเชื้อเพลิงมีไส้ ช่วยให้ไปติดต่อเนื่องเป็นเวลานาน) ในอดีตเกิดจากการที่ชาวนาในตอนกลางคืนได้จุดเทียนเพื่อให้แสงสว่างในการทำงาน บางครั้งลมพัดทำให้เทียนดับ ชาวนาจึงใช้ตะกร้าที่ใส่ของมาครอบเทียน แล้วนำกระดาดมาห่มรอบ ๆ ไม่ต้องลำบากในการจุดเทียนอีก ต่อมาชาวบ้านได้ประยุกต์มาใช้ในการประดิษฐ์โคมไฟ

เพื่อใช้สำหรับบูชาพระพุทธเจ้าในช่วงประเพณียี่เป็งของชาวล้านนา โคมถือว่าเป็นของสูงที่แสดงถึงความสว่างรุ่งโรจน์ตามตำนานในคัมภีร์พระธรรมเทศนา อานิสงค์ผางผะดัด (ประทีป) ผู้ใดทำโคมไปบูชาในวันเดือนยี่เป็งตามประเพณีดั้งเดิมจะได้รับผลบุญต่าง ๆ ที่ทำให้ชีวิตร่มเย็นเป็นสุข

จากการสืบค้นจากหลักฐานที่เป็นรูปธรรมนับย้อนไป ประมาณสมัยราชวงศ์มังราย มีหลักฐานภาพพระบฏวัดดอกเงินเท่านั้นที่สามารถนำมาอ้างอิง ได้ว่าชาวล้านนา จะทำโครงโคมเป็นรูปแปดเหลี่ยมคู่กับตุ้งเพื่อเป็นการบูชาพระเกตแก้วจุฬามณี หรือพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งต่อมาก็มีการจุดโคมบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ที่สำคัญของล้านนา เช่น การจุดประทีปโคมไฟบูชาพระธาตุเจดีย์หลวงในงานสงกรานต์ และคงจะมีประเพณีสืบต่อมา เพราะยังมีหลักฐานในล้านนาที่ได้ใช้โคมในการจุดเป็นพุทธบูชา เช่น ลายคำวัดปางยางคด หรือลายคำวัดประสาธ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่ามีการใช้โคมตลอดจนมากระทั่ง ถึงสมัยพระเจ้ากาวิละ ซึ่งมีเกณฑ์คนเข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ มีการนำคนคนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาทั้งชาวลื้อ ชาวเขิน ชาวไทใหญ่ รวมทั้งชาวจีนที่มาจากภาคกลางด้วย ทำให้ได้รับรูปแบบของโคมจีนเข้ามาใช้อีกด้วย ซึ่งรูปแบบของโคมจีนนี้เป็นโคมใช้ไม้ไผ่แก่ จนกระทั่งสงครามมหาเอเชียบูรพา กองทัพญี่ปุ่นได้เข้ามาในล้านนา ได้นำเอาโคมที่มีรูปทรงที่คล้ายจีนแต่พับได้มาเผยแพร่ เพราะการทำที่ง่ายกว่า และมีขนาดมาตรฐานแน่นอน จึงทำให้คนล้านนาในยุคนี้นิยมทำโคมชนิดนี้นักมาก และจะใช้ประดับทั่วไปทั้งงาน เฉลิมฉลองต่าง ๆ เรียกชื่อว่า โคมญี่ปุ่น จนถึงทุกวันนี้ โคมไม้ไผ่หักก็ได้ลดบทบาทจนแทบจะสูญหายไป ส่วนมากนิยมทำจากไม้เนื้ออ่อนและจะทำขนาดใหญ่เป็นลักษณะโคมแปดเหลี่ยมต่อกัน เรียกว่า โคมแฉกและแฉกวนไว้ที่วัดเมื่อถึงเดือนยี่เป็ง และผู้ทำมักเป็นพระภิกษุ สามเณร หรือ ช่าง (สล่า) ที่อยู่ตามวัดต่าง ๆ เท่านั้น ในขณะเดียวกันเมื่อหลังสงครามมีการคิดค้นทำโคมแบบที่ไม่มีโครงขึ้นมา โดยใช้กระดาษพับเป็นจีบเล็ก ๆ รูปแบบทรงกระบอกและทรงกลม เรียกว่า โคมค้ำ และโคมฟักทอง นิยมใช้เป็นพุทธบูชา

ความสำคัญของโคมประเพณีล้านนา

ประเพณีเดือนยี่ หรือบางที่เรียกว่า “เดือนยี่เป็ง” นับเป็นประเพณีเก่าแก่ของล้านนาไทย ประชาชนนับถือปฏิบัติกันมาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ สมัยอาณาจักรหริภุญชัย ได้มีประเพณีเดือนยี่และทำพิธีลอยโขมดแล้ว (ลอยกระทง) ในตำนานเมืองลำพูนกล่าวว่าชาวเมืองหริภุญชัยได้อพยพหนีหิวตกระโศก ไปอยู่ ณ เมืองหงสาวดี ซึ่งมีเชื้อสายมอญด้วยกันเป็นเวลาหลายปี เมื่อโรคภัยสงบแล้ว ชาวเมืองลำพูนบางคนก็ย้ายกลับบ้านเมืองของตน บางคนก็แต่งงานมีครอบครัว เมื่อถึงเดือนยี่เป็งมาถึง ชาวเมืองลำพูนคิดถึงญาติที่อยู่ ณ หงสาวดี ก็จะทำตุงใส่ไฟไหลล่องไปตามแม่น้ำกวง แม่พา แม่ปิง โดยคิดว่าสิ่งของเหล่านั้นจะล่องลอยไปถึงญาติที่อยู่เมืองหงสาวดี จึงเป็นต้นกำเนิดของการลอยโขมด

พอเริ่มขึ้นหนึ่งค่ำเดือนยี่ ทุกวัดวาอารามในภาคเหนือจะจัดเตรียมสถานที่ปิดกวาดวิหาร ศาลาให้สะอาดงดงาม แล้วจัดเตรียมทำราชวัตรอบวิหารหรือศาลา และประตูป่าหน้าทางเข้าวัดหรือหน้าวิหาร ทำโคมค้ำ โคมแฉก โคมหูกะต่าย โคมรังมดส้ม โคมรูปต่าง ๆ บางรายทำเป็นรูปเครื่องบิน ทำโคมผัดหรือโคมเวียน โคมลอย

ความเป็นมาของโคมล้านนา

อ.นิพนธ์ ณ จันตา และทีมนักวิจัย ได้เล่าถึงตำนานเกี่ยวกับ “โคม” ของชาวล้านนา เกี่ยวกับความเป็นสิริมงคล หรือการบูชาเทวดา การบูชาเทพารักษ์ อย่างเช่น “โคมแฉกหรือโคมกระบอก” นิยมประดับ

ในเวียงเจ้านายชั้นสูงหรือคหบดีผู้มีฐานะ ตัวโคมประกอบด้วยโครงไม้ไผ่ หุ้มผ้าหรือกระดาษ ส่วนไฟที่ส่องแสงจากภายในจะใช้เทียนหรือผางประทีปเล็ก ๆ ที่ทำจากถั่วดินหรือน้ำมันพืชที่หล่อเลี้ยงไส้อยู่ตรงกลางส่วน “โคมผัด” เป็นโคมกระบอก ๒ ชั้น ชั้นนอกเป็นกระดาษที่ปะลงบนโครงไม้ไผ่ ส่วนชั้นในจะฉลุลวดลายบนกระดาษเป็นเรื่องเป็นราวในพระเวทสันดรชาดกหรือภาพสิบสองนักษัตรและปะลงบนโครงที่หมุนได้ โดยใช้พลังงานความร้อนจากแสงเทียนช่วยหมุนใบผัด ขั้วเคลื่อนลายฉลุ แสงเทียนจะทำให้เกิดเงาของภาพที่เคลื่อนไปเรื่อย ๆ นับเป็นความวิจิตรงดงามที่หาชมได้ยากยิ่ง และที่เห็นกันจนชินตาในเทศกาลยี่เป็ง

นอกจากนี้อาจารย์นิพนธ์ยังได้แบ่งโคมตามลักษณะการใช้งานว่าโคมมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

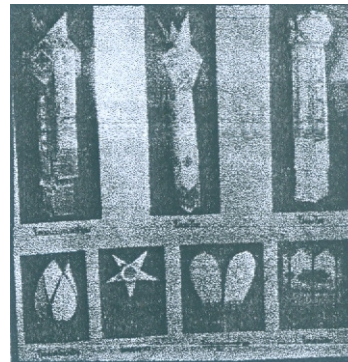
๑. โคมถือ แบ่งได้เป็น ๒ แบบ คือ

- โคมดอกบัว รูปแบบเหมือนดอกบัวตูม ใช้สำหรับบูชาพระ หรือตั้งไว้หน้าพระพุทธรูป
- โคมหุกระต่าย จะใช้ถือเดินในขบวนแห่ จากนั้นไปประดับไว้บริเวณรอบ อุโบสถ วิหาร หรือสถานที่ต่าง ๆ มีพิธีการหรือบริเวณหน้าบ้าน โคมหุกระต่ายจะมี ๔ ด้าน ซึ่งเปรียบกับ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

๒. โคมแขวน ในอดีตมีประมาณ ๗ แบบคือ

๒.๑ โคมเพชรหรือโคมไห หรือ โคมดิ่ง

๒.๒ โคมดาว

๒.๓ โคมทรงกระบอก แบ่งเป็น ๒ แบบ คือ

- โคมกระบอก
- โคมวงช้าง ซึ่งยาวกว่าและใช้จุดบูชา หน้าพระประธาน

๒.๔ โคมแปดเหลี่ยมหรือโคมธรรมจักร มีแปดด้านหมายถึงมรรคมีองค์แปด

๒.๕ โคมเจียรนัยหรือโคมเงี้ยว

๒.๖ โคมผัด (หมุน) โดยใช้ความร้อนจากควันเทียนทำให้หมุนมีสองชั้นด้วยกัน ชั้นในจะมีแกนฝนเป็นลักษณะเข็มวงไว้และจะมีลวดลาย กระดาษเป็นรูป ๑๒ ราศี และลวดลายต่าง ๆ เวลาหมุนเงาลวดลายจะปรากฏที่ชั้นนอก ส่วนมากโคมผัดจะตั้งไว้ที่วัดและเคลื่อนย้ายไม่ได้

๒.๗ โคมรูปสัตว์ต่าง ๆ

๓. โคมลอย เป็นโคมที่ทำจากการต่อกระดาษวาวเป็นโคมขนาดใหญ่เป็นรูปกลมหรือสี่เหลี่ยมตรงปากใช้ไม้ไผ่ขัดเป็นวงกลม พอให้ใช้ไม้ที่พันผ้าและชุบน้ำมันให้เกิดควันซึ่งมีคาร์บอนไดออกไซด์นำไม้จุดไฟน้ำเข้าไปในวงกลมนี้ ทำให้ควันอยู่ข้างใน เมื่อปล่อยควันเข้าไปจนกระทั่งโคมนั้นเบาตัวก็ปล่อยโคมนั้นให้ลอยขึ้นสู่อากาศ อาจจะมีการนำเงิน หรือเขียนหนังสือติดไปด้วยว่าถ้าใครเก็บได้ก็มีรางวัลให้ หรือส่วนมากมักจะใส่ประทัดเป็นหางเมื่อจุดขึ้น ไประยะหนึ่งก็จะเกิดเสียงดัง คติการปล่อยโคมลอยนี้ เพื่อบูชาพระเกษตรกัวจุฬามณีนบนสวรรค์หรือบูชาผู้ให้กำเนิดของตน คือ พ่อเกิด แม่เกิด และโดยเฉพาะผู้เกิดปีจอต้องไหว้บูชาพระเกษตรกัวจุฬามณีเจดีย์ถือเป็นการสะเดาะเคราะห์ จึงนิยมทำโคมลอยและในอีกประโยชน์หนึ่งคือ สมัยโบราณเมื่อเกิดมีสงครามก็จะใช้โคมลอยช่วยในการโจมตีข้าศึกโดยจะใส่ดินไฟเข้าไปแล้วจุดธูปปักไว้ในหน้าดินไปเมื่อโคม

ไปยังเมืองของข้าศึกพอดีกับธูปไหม้ลงถึงดิน ก็จะระเบิดติดกระดาศโคมทำให้ถูกไปตกลงหม้อเผาค่ายบ้านเรือนข้าศึก โคมลอยนี้จะเป็นโคมชนิดเดียวที่จะจุดลอยในเวลากลางวัน โดยเฉพาะในตอนเช้าถึงเที่ยงส่วนมาก

การทำโคมลอย เริ่มจากการนำไม้ไผ่ซึ่งนิยมใช้ไม้ไผ่ปล้องยาว เช่น ไม้เอี้ยง นำมาเหลาเป็นเส้นตามต้องการ แล้วหักตามรูปแบบที่ต้องการ ในอดีตใช้แปงเปียกและด้ายยึด โครงสร้างในปัจจุบันใช้กาบและเครื่องเย็บ เมื่อขึ้นโครงเสร็จแล้วถึงขั้นตอนการหุ้มเพื่อสีสันที่สวยงาม มักใช้กระดาษแก้ว กระดาษว่าว กระดาษสา หรือผ้าด้ายดิบ หรือผ้าฝ้าย โดยใช้กาบทำโครงสร้างแล้วตัดกระดาษตามรูปทรงติดลงไปจากนั้นก็ใช้กระดาษตัดลายฉลุแต่งซึ่งทำเป็นรูปต่าง ๆ รูปพระพุทธรูปเจ้า สัตว์ในวรรณคดี หรือลายพรรณพฤกษา จากนั้นก็ติดหางโคมตามแต่ละแบบ

ในปัจจุบันไม่ได้เจาะจงใช้เฉพาะงานยี่เป็ง หรือเทศน์มหาชาติ แต่จะใช้เป็นพุทธบูชาได้ตลอดปี และยังใช้ในการประดับตกแต่งบ้านเรือน อาคารสำนักงาน ตลอดทั้งโรงแรมต่าง ๆ เพื่อให้ได้ความรู้สึกและบรรยากาศและล้านนาไทยอย่างสวยงาม ซึ่งโคมนี้แม้จะได้รับอิทธิพลจากหลาย ๆ ประเทศแต่ในปัจจุบันที่หลงเหลืออยู่ชัดเจนก็มีแต่ในจังหวัดเท่านั้น

ประเภทของโคมและความหมาย โคมแต่ละประเภทถูกแบ่งตามประโยชน์ของการใช้งานซึ่งจากรวบรวมของ ศ.ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประกอบด้วย

ประเภทของโคมที่เป็นเครื่องใช้ในครัว

ทั้งนี้พบว่ามีดคมชนิดต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน ดังนี้

๑. โคมค้ำ คือ โคมที่จะต้องติดตั้งหรือแขวนไว้บนค้ำหรือที่สูง ดวงโคมที่นำมาติดตั้งบนค้ำนี้ มักทำโครงด้วยไม้ไผ่ปะด้วยกระดาษ เป็นโคมทรงกลมทึบมุกที่เรียกกันว่า **โคมรังมดส้ม** มีประทีปหรือเทียนจุดให้แสงสว่าง ทั้งนี้อาจทำเป็นรูปอื่น อย่างรู้หมี่ รูปไก่ รูปนกยูง รูปดาวห้าแฉก รูปเครื่องบิน รูปจรวด ก็อาจทำได้ตามที่เห็นว่างาม และยังสามารถใช้โคมแบบญี่ปุ่นหรือจีนมาทำโคมค้ำ ก็ได้อีกด้วย

ค้ำโคม คือที่แขวนหรือติดตั้งโคมนั้นมักจะเป็นเสาหรือหลักที่มักทำด้วยไม้ไผ่ มีกิ่งยื่นออกมาสำหรับแขวนโคมซึ่งการแขวนนี้อาจใช้เชือกผูกที่โคมแล้วชักขึ้นไปติดอยู่กับกิ่งของค้ำโคม หรืออาจนำโคมขึ้นไปแขวนกับค้ำโดยตรงก็ได้

การจุดโคมค้ำ นิยมทำกันอย่างมากในเทศกาลยี่เป็ง ในวันนั้นจะมีการจุดประทีปโคมไฟรวมทั้งบอกไฟดอกหรือดอกไม้เพลิง บอกไฟดาวคือพลุที่ยิงขึ้นไปเห็นเป็นดาวตกจากท้องฟ้า พร้อมทั้งบอกไฟหรือดอกไม้ชนิดอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ในตอนพลบค่ำของวันยี่เป็งนั้น จะมีการเทศน์จากคัมภีร์ชื่อ **อานิสงส์ผางประทีป** เมื่อจบแล้วก็จะจุดประทีปโคมไฟตามบ้านเรือนขึ้นพร้อม ๆ กัน

๒. โคมตั้ง หมายถึง โคมที่จุดแล้วตั้งไว้ให้ส่องสว่างในครัวเรือนหรือบูชาพระรัตนตรัย (โดยไม่แขวนหรือติดตั้งกับค้ำ)

๓. โคมบอก คือ โคมที่ใช้กระบอกไม้ไผ่หรือกระป๋องเป็นกระบังและกรอบป้องกันมิให้ไฟดับง่าย เป็นโคมที่ทำขึ้นได้ง่ายราคามาแพง แต่ใช้ประโยชน์เกินคุ้ม มีใช้กันทั่วไปโดยเฉพาะคนที่ต้องเดินทางในเวลากลางคืน

การประดิษฐ์โคมบอกลี้นี้ ทำไม่ยาก นำไม้ไผ่ที่ผ่าแล้วเป็นท่อนมีลักษณะคดงอเล็กน้อย ความกว้างประมาณ ๔ - ๕ ซม. ยาวประมาณ ๘๐ cm ประมาณตรงกลางตามความยาวเจาะรูขนาด ๑ x ๑ ซม. ส่วนโคนไม้ที่ต้องใช้เป็นด้านล่างนั้นถากเหลาให้แหลม แล้วจึงใช้ไม้จิงหรือไม้ไผ่ก็ได้ที่มีความกว้างประมาณ ๖ ซม. ยาวประมาณ ๗ ซม. ด้านความกว้างทำเป็นเดือยออกแล้วสอดเดือยเข้ากับรูของด้าม โดยให้ด้ามที่คดไปด้านกลิ้ง บางคนได้แป้นนี้ทำเป็นบ่วงสำหรับใส่ไม้ขีดด้วย แห็นด้านบนเจาะให้เป็นรอยบุ๋มให้มีความใหญ่เท่ากับตัวตะเกียงที่จะใช้ เมื่อทำด้ามเสร็จแล้วหากระป๋องที่มีความกว้างของปากประมาณ ๙ ซม. ยาวประมาณ ๑๒ ซม. เจาะรูด้านหลังของกระป๋องให้เป็น ๒ รู เพื่อร้อยลวดให้ติดกับด้าม ด้านข้างที่จะเอาเป่าด้านบนเจาะรูเล็ก ๆ สัก ๘-๙ รู ด้านข้างอีกด้านเจาะรู ๑ รู ให้ใหญ่พอที่จะสอดกับหลอดตะเกียงได้ใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดขนาดเล็กตั้งบนแท่นแล้วขยับกระป๋องลงสอดกับกระบอกไม้ไผ่ ใช้ด้ามที่เปิดโล่งเป็นด้านหน้าและใช้ด้ามที่มีไม้ไผ่ก้ำบังความร้อนในเวลาที่จับถือไป โคมบอกลี้นี้นิยมใช้ส่องหาปลาหากบในเวลากลางคืน ใช้ในการทำงานในทุ่งนาเวลากลางคืน และใช้ส่องในการเดินทางในเวลากลางคืนได้อีกด้วย

๔. โคมบ้อก ((โคมวอ) คือ ตะเกียงน้ำมันก๊าดที่ทำจากสังกะสีหรือกระป๋อง ซึ่งมีส่วนครอบหรือกระบังนี้จะใช้สังกะสี ครองไว้เป็นหลังคา และหุ้มด้านข้างเพื่อป้องกันมิให้ตะเกียงดับง่าย ส่วนครอบหรือกระบังนี้จะใช้แถบสังกะสีเป็นส่วนฐานสวมกับตะเกียงได้พอดี ชาวบ้านใช้ในการเดินทางหรือใช้ส่องปลาหรือส่องกบได้เป็นอย่างดี

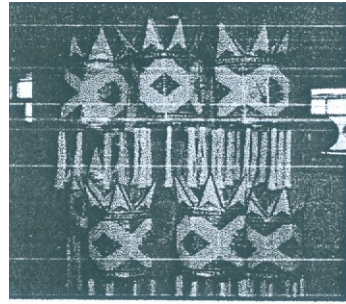
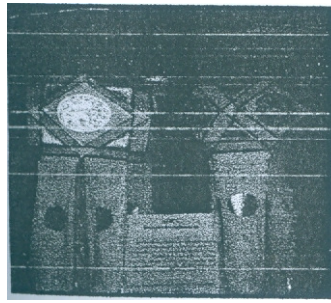
๕. โคมผัด หรือโคมที่หมุนได้ ซึ่งคล้ายกับที่ทางภาคกลางเรียกว่า โคมเวียน โคมนี้ทำเป็นรูปทรงกระบอกขนาดกว้างประมาณ ๕๐ ซม. สูงประมาณ ๗๐ ซม. หุ้มด้วยกระดาษสาหรือกระดาษว่าวสีขาว อาจทำเป็นสองชั้นหรือชั้นเดียวก็ได้ หากทำครอบสองชั้นแล้ว ชั้นในจะมีภาพต่าง ๆ ปิดไว้เป็นระยะ ๆ พองาม มีสายหรือซี่งจากกรอบเข้าหาแกนกลางซึ่งทำเป็นตุ้มไว้ในก้นถ้วย ปิดแถบกระดาษเข้ากับสายหรือซี่งนั้นโดยให้มีมุมและระยะที่ลงตัว เมื่อจุดเทียนซึ่งติดตั้งไว้กลางโคมนั้น ความร้อนจากเปลวเทียนจะไปกระทบแถบกระดาษและจะผลักให้ส่วนที่เป็นโครงครอบนั้นให้ผัด คือหมุนไปเรื่อย ๆ เงาของภาพที่ปิดไว้จะส่องไปกระทบกับครอบชั้นนอก สร้างความเคลื่อนไหวด้วยแสงและเงาได้ในระดับหนึ่ง (อ้างอิง โดย ศ.ดร. อุดม รุ่งเรืองศรี สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ประเภทของโคมที่ใช้ในพิธีกรรม

โคมบูชาพระเกษแก้วจุฬามณี

หลักฐานโบราณล้านนา ได้มีภาพการบูชาพระเกษแก้วจุฬามณีด้วยโคมแฉวเป็นจำนวนมากเพราะถือว่า **โคมแฉว** เป็นโคมที่มีความสว่างมากที่สุดของโคมล้านนา

ลักษณะการตกแต่ง โครงไม้ไผ่หุ้มด้วยผ้าดิบสีครีม ประดับด้วยงานตัดกระดาษ ส่วนกลางโคมเป็นพระเกษแก้วจุฬามณี ล้อมรอบด้วยลายเครือบนกระดาษตะกั่วสีเขียวทั้งสี่ด้านสลับกับลายหม้อดอกประดับกระจับและลายประจำยมสีทอง ประดับตลอดทั่วตัวโคม ส่วนหางโคมตัดลายเมฆโค้งด้านข้างและประดับลายประจำยมสีทอง มีเกสรเป็นจุดสีเขียวตลอดหางทั้ง ๔ หาง

โคมบูชาพระคุณแม่/โคมบูชาท้าวจตุโลกบาล

โคมไต่ หรือ โคมเจียรไน บูชาเทพเจ้าผู้รักษาทิศทั้ง ๔ รวมทั้งพระอินทร์และพระแม่ธรณีด้วย ชาวล้านนาเมื่อจะทำการมงคลต่าง ๆ ก็จะมีการบูชาทั้ง ๔ เพื่อแจ้งให้ทรงทราบที่มีงานมงคลและมาปกป้องรักษา คุ่มครองให้งานราบรื่น ไม่มีอุปสรรคใด ๆ ตลอดจนป้องกันสิ่งไม่พึงประสงค์ มารบกวนในงานมงคลนั้น โคมชุดนี้มีทั้งหมด ๖ ใบ

ลักษณะการตกแต่ง โคมไต่จำนวน ๖ ใบ คือ

ใบที่ ๑ โคมท้าวฤๅษ (เวสสุวรรณ) เป็นเทพประจำทิศเหนือ มีบริวารเป็นยักษ์ มีพาหนะเป็นมาลีขาว สัญลักษณ์และการบูชาใช้ขี้ผึ้งดำจำนวน ๔ ช่อ

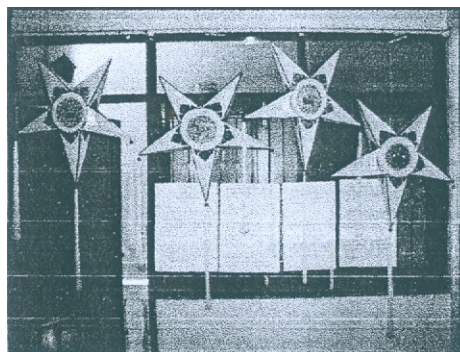
ใบที่ ๒ โคมท้าวธตะรัฐ เป็นเทพประจำทิศตะวันออกมีบริวารเป็นคนธรรพ์ มีพาหนะเป็นช้าง สัญลักษณ์และการบูชาใช้ขี้ผึ้งเงินจำนวน ๔ ช่อ

ใบที่ ๓ โคมท้าววิรุฬหก เป็นเทพประจำทิศใต้ มีบริวารเป็นอสูร มีพาหนะเป็นมเหสีสา สัญลักษณ์และการบูชาใช้ขี้ผึ้งเหลือง ๔ ช่อ

ใบที่ ๔ โคมท้าววิรุฬปักซี เป็นเทพประจำทิศตะวันตก มีบริวารเป็นพญานาค มีพาหนะเป็นม้าสีขาวย สัญลักษณ์และการบูชาใช้ขี้ผึ้งสีแดงจำนวน ๔ ช่อ

ใบที่ ๕ โคมบูชาพระอินทร์ เป็นเทพผู้ดูแลบนสรวงสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์ มีบริวารเป็นเทวดาและนางฟ้า มีพาหนะเป็นช้างเอราวัณ สัญลักษณ์การบูชาใช้ขี้ผึ้งเขียว จำนวน ๔ ช่อ

ใบที่ ๖ โคมบูชาพระแม่ธรณี เป็นผู้ดูแลรักษาคุ่มครองแผ่นดิน สัญลักษณ์และการบูชาใช้ขี้ผึ้งขาว จำนวน ๔ ช่อ

โคมดาวนพเคราะห์

นพเคราะห์ ในความหมายของล้านนา การจัดทำดวงสวदनพเคราะห์บูชา และเครื่องพิธีกรรม เพื่อจัดปัดเป่าเคราะห์กรรมต่าง ๆ ให้ความสุขแก่เจ้าชานัน ซึ่งนพเคราะห์นั้นมี ๙ พระองค์ คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู และ พระเกตุ

นพเคราะห์ทางโหราศาสตร์ นำเอาสัตว์ในหิมพานต์ เทวดามาปนละเยียดด้วยผ้าสีต่าง ๆ จึงเกิด มา มีกายสีนั้น ๆ และยังถือว่าเป็นโลกบาลประจำทิศต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

ลักษณะโคมดาวนพเคราะห์ทั้ง ๙ ดวง มีดังนี้

๑. โคมดาวพระอาทิตย์ กายสีแดง ประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีกำลัง ๖ หรือปนราชสีห์ ๖ ตัว เป็นโครงโคมไม้ไผ่เป็นรูปดาวห้าแฉกหุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีแดงรูปวัว ล้อมรอบด้วยลายเครือภายในรูปดวงอาทิตย์

๒. โคมดาวพระจันทร์ กายสีขาว ประจำทิศตะวันออก มีกำลัง ๑๕ หรือปนนางฟ้า ๑๕ นาง เป็นโครงโคมไม้ไผ่เป็นรูปดาวห้าแฉกหุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีทองอ่อนรูปม้าล้อมรอบ ด้วยลายเครือภายในรูปดวงจันทร์

๓. โคมดาวพระอังคาร กายสีชมพู ประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีกำลัง ๘ หรือปนมเหิงหา ๘ ตัว เป็นโครงไม้ไผ่เป็นรูปดาวห้าแฉกหุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วชมพู

๔. โคมดาวพระพุธ กายสีเขียว ประจำทิศใต้มีกำลัง ๑๗ หรือ ปนคชสาร ๑๗ เชือก เป็นโครงโคม ไม้ไผ่ เป็นรูปดาวห้าแฉกหุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีเขียว

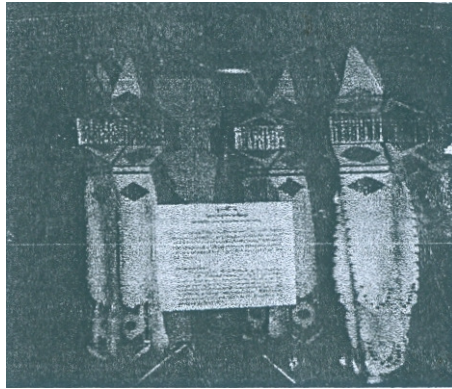
๕. โคมดาวพระพฤหัสบดี การสีส้มแดง ประจำทิศตะวันตก มีกำลัง ๑๙ หรือปนฤาษี ๑๙ ตน เป็นโครงไม้ไผ่หุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีทอง

๖. โคมดาวพระศุกร์ กายสีฟ้า ประจำทิศเหนือ มีกำลัง ๒๑ หรือ ปนคาวี ๒๑ ตน เป็นโครง โคมไม้ไผ่ เป็นรูปดาวห้าแฉกหุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีฟ้า

๗. โคมดาวพระเสาร์ การสีดำ ประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีกำลัง ๑๐ หรือปนเสือ ๑๐ ตัว เป็น โครงไม้ไผ่หุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดสีดำ

๘. โคมดาวพระราหู กายสีนิลออกไปทางทองแดง ประจำทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีกำลัง ๑๒ หรือปนหัวผีโขมด ๑๒ ตัว เป็นโครงไม้ไผ่รูปดาวห้าแฉก หุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสี ทองแดง

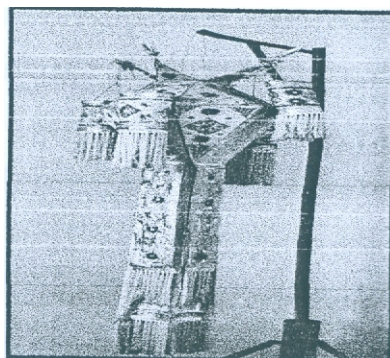
๙. โคมดาวพระเกตุ ประจำทิศตรงกลางของทิศทั้งหมด มีกำลัง ๙ หรือซึ่งเกิดจากท่อนล่างของพระ ราหู เป็นโครงไม้ไผ่เป็นดาวห้าแฉก หุ้มด้วยผ้าด้ายดิบสีขาว มีลายติดกระดาดชะตะกั่วสีเงินรูปญานาค

โคมแปดเหลี่ยมหรือโคมธรรมจักรบูชาครู

คุณเบญจพล ได้ให้ความหมายไว้ว่า **ครูคือผู้ให้ความรู้แก่ศิษย์** โดยไม่คำนึงถึงสิ่งตอบแทนที่ได้ ครูเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้และสร้างคน เปรียบดังเรือจ้างพาผู้คนข้ามน้ำไปยังอีกฝั่งหนึ่ง เป็นผู้เสียสละจึงมีพระคุณแก่ศิษย์ การบูชาครูถือเป็นการบูชาที่สำคัญหนึ่งในห้าสิ่งที่ควรบูชา

ลักษณะโคม เป็นโคมแปดเหลี่ยมทั้งหมด ๔ ใบ ส่วนโคมใบกลางเป็นโคมของพ่อครูสิงห์แก้ว มโนเพชร นำมาเป็นโคมตัวแทนของครู โคมทั้ง ๔ ใบ ด้านล่างเป็นโคมที่ประดับตกแต่งด้วยลวดลายที่พ่อสิงห์แก้วได้สอนให้คุณเบญจพลตั้งแต่ลายแรกที่ทำมาตัด โดยใช้กระดาดตะกั่วสีเงินและทอง เพื่อเป็นการบูชาและระลึกถึงพ่อครูสิงห์แก้ว มโนเพชร ครูผู้สอนทำโคมและตุง

โคมไหแห่งความเจริญ

เป็นโคมที่เรียกว่า **โคมไหเงินไหคำ** ซึ่งพ่อสิงห์แก้ว มโนเพชร ได้เล่าให้คุณเบญจพล ฟังว่า โคมนี้นี้ให้สำหรับจุบูชาเมื่อมีการเปิดร้านใหม่ขึ้นบ้านใหม่หรือแต่งงานเพื่อเป็นการอวยพรให้ประสบโชคดีเจริญรุ่งเรือง ร่ำรวย และอยู่เย็นเป็นสุข

ลักษณะโคม เป็นโคมไห ๕ ใบ ซึ่งตัดลายเป็นรูปปลา หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ รูปดอกบัว หมายถึง ความเจริญงอกงาม เมื่อได้รับแสงแห่งพระอาทิตย์ ซึ่งลายทั้งหมดบนโคมล้วนเป็นลายมงคล สำคัญที่นิยมในประเทศแถบเอเชีย เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย และในประเทศไทยด้วย

นอกจากนี้องค์ความรู้ที่ได้จากการสืบค้นในด้านการออกแบบลวดลายของ อ.นิพนธ์ ณ จันทา นักวิจัย ได้กล่าวถึงการออกแบบลวดลายหรือดอกในการตอ (ฉลุ) นั้นช่างหรือสล่าจะยึดแนวคิดจากลายไทยทั่วไปผสมผสานกับลวดลายต่าง ๆ ทั้งลวดลายจากพืช สัตว์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และภาพคน เทวดา อสูร แล้วนำมาประดิษฐ์ โดยสอดแทรกภูมิปัญญาช่างแต่ละคนที่สั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลานานหรือสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตน ลวดลายของช่างดอกแต่ละคนแต่ละท้องถิ่น อาจมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้าง ตามความรู้ความสามารถที่ฝึกฝนจนเกิดความเชี่ยวชาญ สามารถออกแบบลวดลายแปลก ๆ ใหม่ ๆ ตามแนวคิดของตนเอง ยิ่งนานวันความแตกฉานในการออกแบบลวดลายจะเพิ่มมากขึ้น

จากการสอบถามผู้รู้ในท้องถิ่น และแนวปฏิบัติจริงพบว่า เริ่มแรกของการตอดอกนั้นจะต้องเริ่มด้วยลวดลายง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อนก่อนและที่สำคัญต้องมีแบบหรือแม่พิมพ์วางทาบบนกระดาษที่จะตอแล้วจรดเครื่องมือลงไปตามแนวเส้นของแม่พิมพ์จนครบทุกเส้นนอกจากผู้เชี่ยวชาญบางท่าน อาจจะไม่ใช้แม่แบบ แต่จะต้องไปตามจินตนาการหรือตามที่ต้องการก็ได้

สำหรับเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้การฉลุลาย (ตอดอก) ต้องอาศัยวัสดุ เครื่องมือ และวิธีการทำ ที่ถูกต้องซึ่งเบื้องต้นทางทีมวิจัยได้จำแนกรายละเอียดของวัสดุเครื่องมือที่ใช้ในการตอดอกไว้ดังต่อไปนี้

๑. กระดาษ ที่ใช้ในการตอดอกใช้กระดาษ ๓ ประเภท คือ

๑.๑ **กระดาษที่ใช้ทำวาว** กระดาษชนิดนี้เนื้อจะบาง ฉีกขาดง่าย แต่เหมาะกับงานที่ไม่ต้องลงทุนสูงและใช้ประดับตกแต่งที่ไม่ต้องการเก็บไว้นาน ๆ กระดาษชนิดนี้มีราคาถูก ทั้งชนิดอย่างดี สีสดใส มีความเหนียวเป็นมันวาว และชนิดไม่มีคุณภาพ ราคาจะถูกเนื้อกระดาษจะยุ่ย ฉีกขาดง่าย สีสั่นไม่สดใส ทั้ง ๒ ชนิด มีขนาดเท่ากันคือ กว้าง ๒๐ นิ้ว ยาว ๓๐ นิ้ว เวลามาใช้ตอดอก สามารถพับตามขนาดที่ต้องการได้

๑.๒ **กระดาษเงินกระดาษทอง (กระดาษตะกั่ว)** กระดาษประเภทนี้นิยมมาใช้ตอดอกมากกว่าประเภทแรก เพราะมีความสวยงาม ทนทาน และเหมาะกับงานตอดอกมากกว่า เนื่องจากงานตอดอกส่วนใหญ่จะเป็นงานที่ละเอียดประณีต และเก็บรักษาไว้นาน ประดับในงานพิธีกรรมและโอกาสสำคัญ ๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนา ประเภทเป็นสีล้วนไม่มีลวดลายในตัวจะมีราคแพงกว่ามีลวดลายในตัว ขนาดของกระดาษกว้าง ๒๐ นิ้ว ยาว ๓๐ นิ้ว เท่ากันกับประเภทแรก

๑.๓ **กระดาษสีด้านเดียว** เป็นกระดาษที่สีสีสดใส มีสีด้านเดียว อีกด้านหนึ่งจะเป็นสีขาวล้วน ขนาด เท่ากับ ๒ ประเภทแรก

๒. แบบหรือแม่พิมพ์

แบบหรือแม่พิมพ์ถือเป็นวัสดุที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้การตอดอกสำเร็จลุล่วงได้ หากขาดแบบหรือแม่พิมพ์แล้ว ช่างหรือสล่า ก็ไม่สามารถตอดอกได้ ยกเว้นช่างที่มีความชำนาญจริง ๆ ที่สามารถสร้างลวดลายจากจินตนาการของตัวเองเท่านั้น สำหรับแม่แบบหรือแม่พิมพ์ แต่เดิมจะทำจากหนังสัตว์ เช่น หนังวัว หนังควาย ต่อมาเมื่อหนังวัว หนังควายหายากขึ้น ประกอบกับการเก็บรักษาทำได้ยาก หากเก็บรักษาไม่ดีอาจทำให้เกิดการหักงอของลวดลาย หรือถูกมดแมลงสาบ หนู กัดแทะจนเกิดความเสียหาย

ดังนั้น ในยุคต่อมาจนถึงปัจจุบัน แบบหรือแม่พิมพ์จะทำด้วยกระดาษแข็งหนา ซึ่งมีความแข็งแรงทนทาน มีราคาถูก และเก็บรักษาง่ายกว่า

จนถึงปัจจุบันนี้ผู้เอาฟิล์มเอกซเรย์ที่ไม่ใช้แล้ว มาคัดลอกและดัดแปลงเป็นแม่พิมพ์ในการตอกดอกทำให้เกิดความทนทานและใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

๓. วัสดุรองพื้น

การตอกดอก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรองพื้นกระดาษก่อนเสมอ ทั้งนี้เพราะวัสดุที่ใช้รองพื้นที่จะช่วยยึดไม่ให้เลื่อนไหลและเป็นรากฐานรองรับคมสัปดาห์ผ่านกระดาษลงไปจนถึงเนื้อไม้ วัสดุรองพื้นจะมี ๒ ส่วน คือ

๓.๑ วัสดุรองพื้นที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ขนาดใหญ่กว่ากระดาษที่จะใช้ต้องมีความหนาไม่จำกัด

๓.๒ วัสดุรองพื้นที่เป็นใบตองกล้วย ใช้รองบนวัสดุรองพื้นที่เป็นเนื้อแข็งวางทับด้วยกระดาษการใช้ใบตองกล้วยเป็นวัสดุรองพื้น ก็เพื่อป้องกันไม่ให้กระดาษติดไปในเนื้อไม้ ขณะทำการตอกเนื่องจากใบตองมีคุณสมบัติเส้น ไม่ติดกระดาษ สามารถดึงออกจากตัวกระดาษ สามารถดึงออกจากตัวกระดาษและเนื้อไม้ได้ง่าย

๔. ตะปู

ในการยึดตัวกระดาษให้ติดกับวัสดุรองพื้นเพื่อไม่ให้กระดาษเลื่อนไหล จะใช้ตะปูขนาดใดขนาดหนึ่งยึดติดไว้อย่างน้อย ๔ มุมกระดาษหรือมากกว่านั้นตามต้องการ

๕. ค้อน

ค้อนที่ใช้ในการตอกดอกสามารถใช้ได้ทั้งค้อนที่ทำจากไม้ล้วนๆ หรือค้อนที่ทำจากเหล็ก ข้อแตกต่างของการใช้ค้อนอยู่ตรงที่ ถ้าเป็นค้อนไม้ล้วนๆ จะใช้สั้วที่มีด้ามเป็นไม้ แต่ถ้าเป็นค้อนเหล็กจะนิยมใช้สั้วที่มีด้ามเหล็กแต่ในบางครั้งก็สามารถใช้แทนกันได้

๖. ดินสอหรือปากกา

ดินสอหรือปากกาใช้สำหรับขีดลวดลายตามต้นแบบหรือแม่พิมพ์ก่อนลงมือทำจริง

๗. สั้ว

สั้วเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญที่สุดการตอกดอก สั้วทำจากเหล็กกล้า มีความแข็งแรงทนต่อการรับน้ำหนักของค้อน บางชนิดเป็นสั้วรูปแท่งเหล็กยาวทั้งแท่ง ปลายแบนตรง บางชนิดรูปโค้งหรือกลม บางชนิดเป็นแท่งยาวมีรูสำหรับใส่ด้ามไม้เพื่อรองรับน้ำหนักของค้อน โดยทั่วไปแล้วสั้วจะมี ๔ ประเภท ได้แก่

๗.๑ สั้วแบบหรือสิ่งชื่อ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำปราสาทธรรมาสันนิษฐานที่เปลี่ยนรูปมีลักษณะเป็นแท่งกลมคล้ายดินสอ หรือรูปสี่เหลี่ยม ด้านล่าง (ปลาย) แบนคมมีหลายขนาดขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งาน

๗.๒ สั้วโค้งหรือสั้วแบนโค้ง เป็นสั้วหน้าโค้ง ทำด้วยโลหะเนื้อดี มีลักษณะคล้ายเล็บมือหงายขึ้นปลายแบนคม ด้านบนเป็นแท่งใช้สำหรับตอกลายที่มีลักษณะเป็นกลีตอกรูปโค้ง สั้วรูปโค้งมีหลายขนาดเหมือนกับสั้วแบนตรง

๗.๓ สั้วไฮปลายร่องสามเหลี่ยม สั้วไฮปลายร่องสามเหลี่ยม ใช้สำหรับฉลุหรือเจาะลวดลายที่เป็นรูปแฉก หรือรูปตัววี

๗.๔ สี่รูปวงกลม สี่รูปวงกลมจะใช้สำหรับตัดดอกไม้ที่มีลักษณะวงกลม เช่น เกสรดอกไม้
รูปตา เป็นต้น

ความหมายของการตัดดอก

การตัด หมายถึง การเจาะหรือลงบนกระดาษ แผ่นหนัง แผ่นพลาสติก แผ่นโลหะ ผืนผ้า
แผ่นไม้หรือวัสดุอื่นใดที่มีลักษณะแบนราบจนทะลุอีกด้านหนึ่ง ทำให้เกิดลวดลายที่สวยงาม โดยใช้เครื่องมือที่
ทำจากเหล็กแท่งลักษณะยาว แท่งกลม แบนหรือแท่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทั้งนี้ปลายแท่งเหล็กด้านหนึ่งจะทำให้แบน
คล้ายมีด โค้งหรือกลมมีความคมเรียกว่า “สิ่ว” สามารถเจาะหรือฉลุวัสดุแบนราบดังกล่าวได้

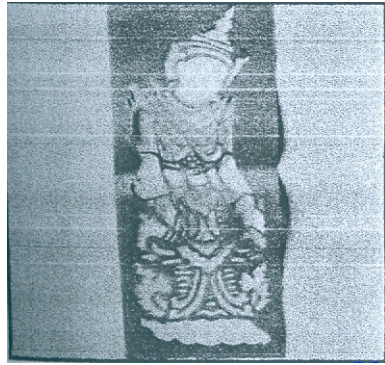
ดอก หมายถึง ลวดลายต่างๆที่เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นของช่างหรือผู้เชี่ยวชาญ โดยอาศัยความรู้
พื้นฐานมาจากลายไทยทั่วไป แล้วนำความรู้มาดัดแปลงจนเกิดลายต่างๆ อาจเป็นรูปดอกไม้ คน สัตว์
เทวดา อสูร หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ

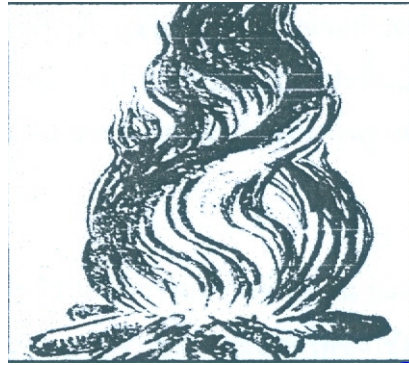
ลวดลายจากพืช

ลวดลายจากสัตว์

ลวดลายจากเทวดา

ลวดลายจากธรรมชาติ

ในด้านความสำคัญและคุณค่าของการต้องดอก ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน การต้องดอก ได้เข้ามามีบทบาทและเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนเรามากความสำคัญประการหนึ่ง คือ การที่ผู้รู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถ่ายทอดความรู้ความสามารถออกมาในรูปศิลปวัฒนธรรม ของชาวล้านนาหรือชาวเหนือเช่น งานก่อเจดีย์ทรายในงานปีใหม่เมืองตกแต่งขบวนแห่ในเทศกาลสงกรานต์ เป็นต้น

การนำลวดลายที่สวยงามไปประดับตกแต่งเนื่องในประเพณี พิธีกรรมและโอกาสสำคัญๆทางศาสนาก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่นิยมกันมากของชาวเหนือ

นอกจากนี้ ในอวมงคลต่างๆ เช่นงานศพ มีการนำลายต้องดอกประดับตกแต่งปราสาทศพเจ้านาย พระสงฆ์และคนธรรมดาทั่วไป

นอกจากจะดูสวยงามตระการตาแล้ว ยังก่อให้เกิดคุณค่าทางจิตใจ และคุณค่าของงานอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าทางจิตใจ นับเป็นคุณค่าที่ยากประมาณได้หากพิจารณาอย่างละเอียดลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ลวดลายต่างๆ ที่ช่างพื้นบ้านประดิษฐ์ขึ้น บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของศิลปะพื้นบ้านล้านนาอย่างชัดเจน เช่น ลายเครือดอกไม้ ลายกระจังตาอ้อย เป็นต้น ลวดลายเหล่านี้อาศัยพื้นฐานมาจากลายไทยนั่นเอง

ประโยชน์ของการต้องดอก

การต้องดอกเป็นศิลปะหัตถกรรมที่ช่างพื้นบ้าน มองเห็นความสำคัญและคุณค่าทางในการส่งเสริมความเป็นเอกลักษณ์ของลวดลายในศิลปะประโยชน์ใช้สอย การส่งเสริมอาชีพ ตลาดจนการนำความงดงามด้านศิลปะมาประดับ ตกแต่งในพิธีกรรมและโอกาสสำคัญๆต่างๆนอกจากนั้น ยังส่งผลถึงประโยชน์ทางด้านจิตใจของชนพื้นบ้านที่สืบทอดมรดกแห่งความภูมิใจในศิลปะหัตถกรรมดังกล่าวไว้ ซึ่งพอจะสรุปถึงประโยชน์ของการต้องดอกได้ดังนี้

๑. ใช้ประดับตกแต่งในขบวนแห่ตามประเพณีพื้นบ้าน เช่น เทศกาลสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น
๒. ใช้ประดับตกแต่งพิธีสำคัญๆทางศาสนา ตามวัดอาราม ตามถนนหนทาง เป็นต้น
๓. ใช้ประดับตกแต่งในพิธีกรรมอวมงคล เช่น งานศพ (ปราสาทศพ)
๔. นำผลงานจากการต้องดอกไปใช้ในพิธีกรรมหรือวัฒนธรรมประเพณีทางศาสนา
๕. สามารถนำความรู้จากการต้องดอกไปประกอบอาชีพ ทั้งอาชีพรองและอาชีพหลักได้
๖. เป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการต้องดอก ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ตลอดไป

ประเภทของลวดลาย

ลวดลายที่ปรากฏบนแผ่นกระดาดและถ่ายทอดสู่สายตาผู้พบเห็น ที่มีอยู่มากมายนั้น เป็นผลมาจากการเป็นนักประดิษฐ์คิดค้นของช่างหรือสล่า จึงให้เกิดลวดลายจำนวนไม่น้อยซึ่งอาจแบ่งออก ๕ ประเภท ได้แก่

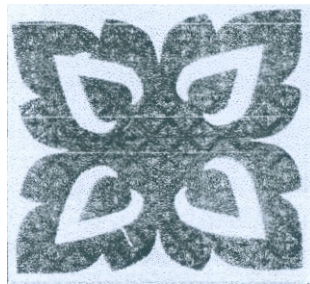
๑. ลวดลายจากพืช
๒. ลวดลายจากสัตว์
๓. ลวดลายจากคน เทวดา อสูร
๔. ลวดลายจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ
๕. ลวดลายอื่นๆ

๑. ลวดลายจากพืช

การกำหนดลวดลายที่ใช้ในการต่อ คนโบราณอาศัยพืชหรือต้นไม้บางชนิด มาเป็นต้นแบบ เช่น ดอกบัว ดอกมะลิ ช่อชัยพฤกษ์ ใบองุ่น ต้นอ้อย ใบผักกูด เป็นต้น

ลายดอกบัวพื้นเมืองล้านนา

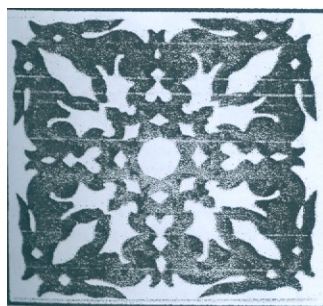

ลายจากตาอ้อย

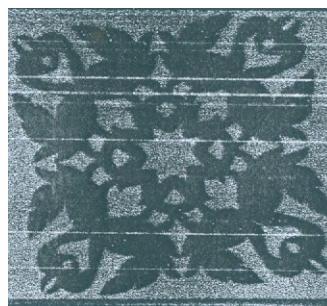
๒. ลวดลายจากสัตว์

มีลวดลายเป็นจำนวนมากที่ช่างนำต้นแบบมาจากสัตว์ทั้งสัตว์ทั่วไปและสัตว์ในป่าหิมพานต์ ดังนี้

๒.๑ ลวดลายจากสัตว์ทั่วไป

ลายกระต่าย

ลายนก

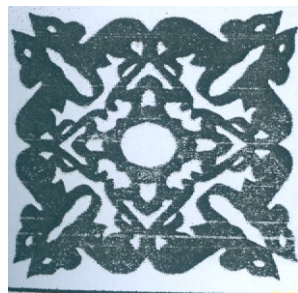
๒.๒ ลวดลายจากสัตว์ในป่าหิมพานต์

ตามความเชื่อของคนโบราณเชื่อว่าในป่าหิมพานต์มีสัตว์รูปร่าง หน้าตาแปลกๆอาศัยอยู่

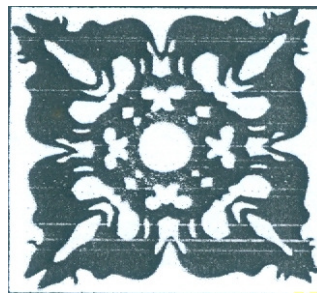
เป็นจำนวนมาก สัตว์เหล่านั้นเป็นสัตว์ในเทพนิยาย เป็นสัตว์ที่มีอิทธิพลปาฏิหาริย์มากมาย ดังนั้นลวดลายจำนวนไม่น้อยที่ดัดแปลงมาจากสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น พญานาคมัจฉานาคา ม้ามั่งกร พญาครุฑ คชสีห์ ราชสีห์ เป็นต้น

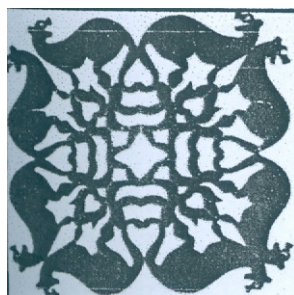
หากนับรวมภาพสัตว์ทั้ง ๒ ประเภท เข้าด้วยกันแล้ว ได้นำลวดลายจากสัตว์ทั่วไปและสัตว์ในป่าหิมพานต์มาจัดทำเป็นภาพสัตว์ ๑๒ ราศี เพื่อให้สอดคล้องกับการกำหนดราศีของคนเรา ได้แก่

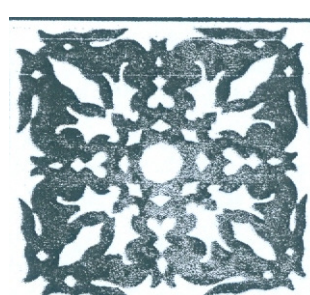
ลายหนู(ปีชวด)

ลายวัว(ปีฉลู)

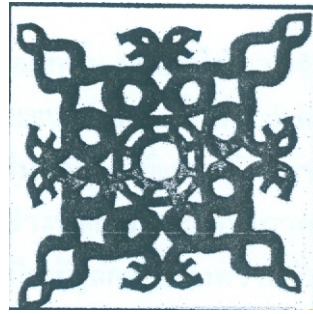
ลายเสือ(ปีขาล)

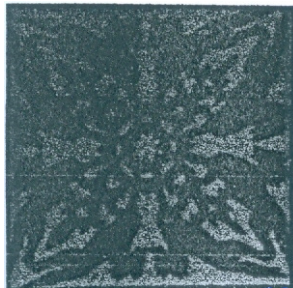
ลายกระต่าย(ปีเถาะ)

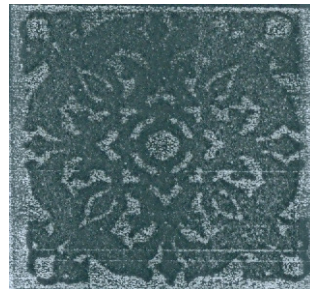
ลายงูใหญ่(ปีมะโรง)

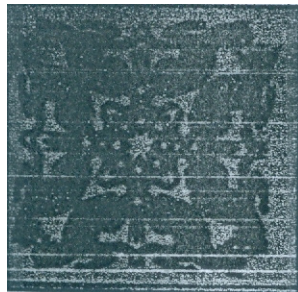
ลายงูเล็ก(ปีมะเส็ง)

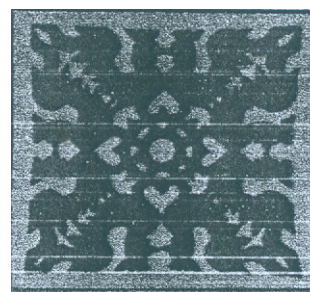
ลายม้า(ปีมะเมีย)

ลายแพะ(ปีมะแม)

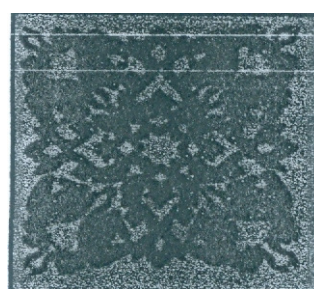
ลายลิง(ปีวอก)

ลายไก่(ปีระกา)

ลายสุนัข(ปีจอ)

ลายช้าง(ปีกุล)

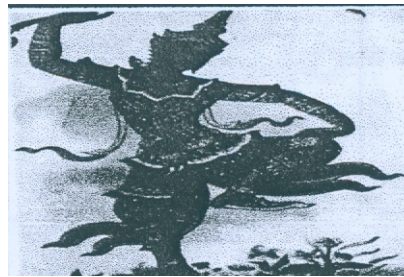
๓. ลวดลายจากคน เทวดา อสูร

ลวดลายจากคนที่ปรากฏเป็นลวดลายในการตัดดอกนั้น ปกติจะใช้ภาพจำลองจากคนในนิยายพื้นบ้านที่ตัวเอกของเรื่องต้องมีลักษณะเอาจางร่างน้อย ลำแขนโค้งอ่อน คิ้วโค้ง ลำคอยาว เป็นต้น

การนำเทพยดา มาต้องเป็นลวดลาย ส่วนใหญ่จะเป็นลวดลายที่แสดงถึง ความเคารพ บูชา ยกย่อง เชิดชู โดยลวดลายที่ปรากฏจะเน้นความสวยงามเอาจาง ร่างน้อยเช่นเดียวกับภาพคนทั่วไป แต่การแต่งกายจะแตกต่างไปจากคนธรรมดาสามัญ ส่วนลวดลายอสูร เป็นสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้ายต่าง ๆ

อสูร

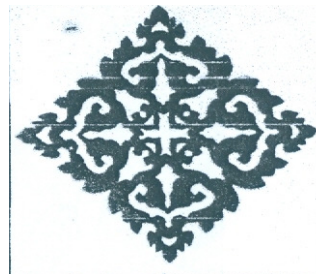
เทวดา

๔. ลวดลายจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ช่างหรือสล่าพื้นบ้าน มองเห็นความสวยงามของปรากฏการณ์ธรรมชาติหลายสิ่งมีความงามและเอกลักษณ์ในตัวเอง จึงได้นำปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง บางชนิดมาใช้ในการตัดดอก เช่น ลายจากฝนตก หยดน้ำ เปลวไฟ ลายการไหลของน้ำ ได้แก่ ลายเมยไหล เป็นต้น

ลายเปลวไฟ

ลายเมยไหล

๕. ลวดลายอื่น ๆ

นอกเหนือจากการประดิษฐ์ลวดลายจากดอกไม้ คน เทพยดา และสัตว์ต่าง ๆ แล้วยังมีการนำเอาลวดลายแปลก ๆ มาตัดดอกอีกด้วย เช่น ลายจากคลื่น ลายจากก้อนเมฆ ลายกระถางดอกไม้ หรือลายหม้อดอก ลายใบพัด เป็นต้น

ลายหม้อดอก (กระถางดอกไม้)

ลายพัด

วิธีการตัดดอก

การตัดดอกเป็นงานฝีมือของช่างพื้นบ้านที่ต้องอาศัยความรู้ความชำนาญ จึงจะได้ความสวยงามแต่ทุกคนจะสามารถทำได้หากมีความมานะพยายามทั้งนี้เพราะผู้ที่ศึกษาเรียนรู้การตัดดอกต้องฝึกอย่างง่าย ๆ ก่อน เช่น ลายกระจังตาอ้อย ลายประจายามก้ามปูแบบง่าย ๆ เมื่อฝึกฝนไปนาน ๆ จะสามารถตัดลวดลายที่สลับซับซ้อนได้

ในขั้นตอนการตัดนั้น แม้ผู้ที่ไม่มีความรู้ในการเขียนลวดลายก็สามารถทำได้เช่นกัน เนื่องจากการตัดทุกครั้งผู้ตัด (ช่าง) จะต้องนำต้นแบบหรือแม่พิมพ์มาวางทาบหรือเขียนลวดลายตามแบบ แล้วจึงลงมือตัดไปตามแบบ

ขั้นตอนสำคัญของการตัดดอก ประกอบด้วย

๑. การคัดเลือกและการพับกระดาษ
๒. การเตรียมกระดาษด้วยสกรูรอนพื้น
๓. การยึดกระดาษรองพื้นด้วยตะปู
๔. การนำต้นแบบลวดลายมาเป็นแบบ
๕. การลงมือตัดดอก

ความนิยมแตกต่างไคมเพื่อนำมาถวายวัด น่าจะเนื่องมาจากช่วงเดือนพฤษภาคม เป็นฤดูหนาวซึ่งชาวบ้านว่างจากการกสิกรรมในไร่นา เพราะฤดูกาลเพาะปลูกข้าวกล้าต่าง ๆ ได้แล้วเสร็จแล้วรอการเก็บเกี่ยว ซึ่งการจะเดินทางไปยังห่างไกลเพื่อกิจธุระอื่นใดอาจจะทำให้กลับมาเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทัน ช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้จึงมีเวลาว่างพอที่จะคิดทำงานศิลปะต่าง ๆ ด้วยความที่เป็นชาวพุทธ ชาวบ้านจึงได้พากันประดิษฐ์ไคมเพื่อนำไปถวายพระในคิณลอยกระทง ทั้งนี้เชื่อว่าการถวายไคม ซึ่งเป็นสิ่งให้แสงสว่างสำหรับการทำกิจธุระของสงฆ์ จะเป็นบุญเพกตบุญญตา เป็นการสั่งสมบุญเพื่อให้เกิดแสงสว่างคือปัญญาในภพชาติหน้า ลวดลายต่าง ๆ ที่นำไปตกแต่งไคม ล้วนเกิดจากจินตนาการของผู้ประดิษฐ์ ซึ่งในสมัยดั้งเดิมนั้น ไม่ได้มีชื่อเรียกลายต่อมาภายหลังจึงได้มีการตั้งชื่อจากการสังเกตลักษณะของลาย แล้วตั้งชื่อนั้น

เอกสารอ้างอิง : โครงการวิจัยเรื่อง แนวทางการสืบสาน
และถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำไคมบ้าน
วังหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
หัวหน้าโครงการ : อ.ธิตินันท์ คำคำ